

ВПЛИВ ІСТОРИКО-ПРАВОВИХ ЯВИЩ НА ПРОЦЕС ВИКОНАННЯ І ВІДБУВАННЯ ПОКАРАНЬ В УКРАЇНІ

О Богатирьов І., Журова І., 2014

Вивчено вплив історико-правових явищ на процес виконання і відбування покарань в Україні. Стверджується думка про те, що система суспільних відносин передбачає врахування права людини на свободу надане кожному громадянину Конституцією та закріплене у чинному законодавстві. Отже, закон повинен передбачити і закріпити справедливе задоволення свободи та її захисту від злочинних посягань.

Ключові слова: вплив, історико-правові явища, процес, покарання.

I. Bogatyrev, I. Zhurova

IMPACT OF HISTORICAL AND LEGAL PHENOMENA ON THE PROCESSES OF PERFORMANCE AND SERVING PUNISHMENT IN UKRAINE

The article examines the influence of historical and legal effects on the process of implementation and the enforcement of sentences in Ukraine. The system of social relations requires consideration of the human right to freedom. It is given to every citizen by the Constitution and enshrined in existing legislation. That is why the law should provide a fair and secure enjoyment of freedom and protection from criminal attacks.

Key words: impact, historical and legal phenomena, the process, punishment.

И. Богатырев, И. Журова

ВЛИЯНИЕ ИСТОРИКО-ПРАВОВЫХ ЯВЛЕНИЙ НА ПРОЦЕСС ВЫПОЛНЕНИЕ И ОТБЫВАНИЯ НАКАЗАНИЙ В УКРАИНЕ

Исследовано воздействие историко-правовых основ на процесс исполнения и отбывания наказания в Украине. Утверждается мысль о том, что система общественных отношений предполагает учет права человека на свободу, предоставленного каждому гражданину Конституцией и закрепленного в действующем законодательстве. Таким образом, закон должен предусмотреть и закрепить справедливое удовлетворение свободы и ее защиты от преступных посягательств.

Ключевые слова: воздействие, историко-правовые основы, процесс, наказание.

Постановка проблеми. Необхідно зауважити, що ретроспективний аналіз правових явищ на процес виконання і відбування покарань в Україні загалом показує, що суспільство на усіх етапах свого історичного життя прагне осмислити, осягнути та зрозуміти, які потрібно застосовувати покарання для того, щоб захистити країну від злочинного середовища, захистити права і свободи людини, сформувавши повагу до закону через принцип рівності усіх членів суспільства.

Україна, як правова, незалежна, демократична держава, не є винятком, вона через Конституцію, чинне законодавство прагне охопити та регулювати міру свободи за єдиним стандартом. Дозволи і заборони як продукт закону формують нормативну структуру поведінки та свободи людини, межі досягнутої свободи, а тому засуджена особа, перебуваючи в ізольованому стані, завжди відчуває продукт того закону, який регулює її права й обов'язки.

Мета дослідження – відтворити шляхи ретроспективного аналізу правових явищ, які впливають на процес виконання і відбування покарань в Україні.

Стан дослідження. Теоретичним підґрунтям написання статті були наукові праці вітчизняних та зарубіжних учених у галузі кримінально-виконавчого права, зокрема: Л. В. Багрій-Шахматова, В. А. Бадири, І. Г. Богатирьова, О. В. Беци, М. Я. Гуцуляка, О. М. Джужі, Т. А. Денисової, О. Г. Колба, Н. В. Коломієць, О. С. Михліна, В. О. Меркулової, В. А. Львовчкіна, І. І. Митрофанова, П. П. Михайленка, В. П. Петкова, М. О. Стручкова, С. І. Скокова, В. П. Севастьянова, М. О. Селезньова, А. Х. Степанюка, Р. М. Підвисоцького, В. М. Трубникова, С. В. Царюка, І. В. Шмарова, С. Я. Фаренюк, С. І. Халимона, І. С. Яковець та ін. Ці науковці зробили вагомий внесок у теорію і практику виконання та відбування покарань тому їх праці стали основою для написання цієї наукової роботи.

Виклад основних положень. Досліджуючи структурні суспільні перетворення, що відбувалися в Україні у XIX–XX ст., ми дійшли висновку, що вони об'єктивно впливали на процес криміналізації суспільства. Серед них необхідно враховувати такі історично-правові явища.

По-перше, – це поширення злочинності неповнолітніх. Цю категорію осіб ми виділили в окрему групу засуджених. Ідея про створення спеціальних виправних закладів для неповнолітніх злочинців, урядових притулків і колоній, вперше отримала законодавче закріплення у 1866 р. Відповідно до цього закону, крім державних притулків і колоній для неповнолітніх злочинців, закон передбачає можливість їх заснування земствами, громадськими і духовними установами, приватними особами [6]. Важливо також наголосити, що притулки і колонії тих часів істотно відрізнялися за своїм функціонуванням.

Більшість з них була змішана, тобто в них утримувалися такі категорії: бродяги, сироти, жебраки, правопорушники. Загальне спрямування новостворених виправних закладів вбачалося ініціаторами у покращенні долі неповнолітніх осіб обох статей, які здійснили протиправне діяння. Історія боротьби зі злочинністю неповнолітніх за часів колишнього СРСР пов'язана із створенням у 1918 р. комісії у справах неповнолітніх, яким можна було застосовувати до останніх тюремне ув'язнення. З 1924 р. для неповнолітніх злочинців були організовані два типи трудових будинків: віком від 14–16 і 16–20 років.

31 травня 1935 р. були встановлені установи для неповнолітніх, в яких обов'язковим було загальноосвітнє і виробниче навчання, порядок і умови направлення та звільнення з установи, процедура розгляду справ про дострокове звільнення засуджених неповнолітніх із трудових колоній. Аналіз історичних джерел про виконання і відбування покарання неповнолітніми дає можливість зробити висновок про те, що установи для неповнолітніх виникали на основі державних і недержавних виправних закладів та тюремних закладів для дорослих, пройшли еволюційний шлях, що визначався загальним світоглядом про злочин і покарання, розвитком науки, особливостями менталітету та культури, формуванням державою та суспільством вираженої кримінально-виконавчої політики до неповнолітніх злочинців.

По-друге, жіноча злочинність. Необхідність її дослідження зумовлюється тим, що вона у сфері виконання і відбування покарання займає особливе місце. Жіночій злочинності притаманні специфічні інтереси, цінності, які пов'язані із сім'єю та дітьми, тому виникає потреба розширення можливостей для засуджених жінок: надання права на щорічну відпустку, збільшення кількості побачень із дітьми, рідними, можливість: працювати за межами установи у період підготовки до звільнення тощо. За результатами дослідження Г. С. Резніченко, питома вага засуджених жінок становить: 60 %, які відбувають покарання за злочини невеликої, середньої тяжкості, тяжкі за сукупністю пом'якшувальних обставин; 90 % – ті, які вчинили злочини проти власності, життя та здоров'я особи, незаконні дії з наркотичними речовинами [5, с.141].

Ретроспективний аналіз жіночої злочинності показує, що перебування засуджених жінок в ізоляції негативно впливає на їх психофізіологічний стан, викликає в них депресію, пригніченість, апатію до життя тощо. Перебування засудженої жінки у місцях позбавлення волі характеризується

певними проблемами, серед яких: втрата соціально-корисних зв'язків; адаптації до умов відбування покарання; соціально несприятливе оточення тощо. Серед проблем, що постали серед жінок перед звільненням, необхідно виділити: працевлаштування, проблему житла, стан здоров'я, сімейні стосунки, взаємини з батьками, рідними та родичами, соціальну адаптацію до умов життя на волі тощо.

Важливого значення набуває сьогодні питання утримання у кримінально-виконавчих установах вагітних жінок та жінок, які мають дітей віком до трьох років. На наш погляд, це питання має вирішуватися на користь дитини, а також створення належних умов сумісного проживання матері разом з дитиною у місцях позбавлення волі. Таке положення не суперечить міжнародним стандартам та міжнародному досвіду вирішення цього питання. Водночас відбування покарання засудженими жінками зумовлюють істотні зміни у системному підході щодо функціонування жіночих кримінально-виконавчих установ та виховних колоній для неповнолітніх, зокрема пропонується внести зміни до КВК України з метою приведення деяких його норм до міжнародних стандартів утримання ув'язнених.

По-третє, вплив на процес виконання і відбування покарань рецидивної злочинності, яка за своєю природою становить великий інтерес, як у теоретичному, так і практичному розумінні цього притаманного для будь-якої країни явища. Оскільки зміна світогляду у нашому суспільстві щодо рецидивної злочинності зумовила й відповідні зміни у ставленні вчених і практиків до її становлення та розвитку. На нашу думку, серед завдань протидії рецидивній злочинності необхідно виділити: сутність рецидиву з урахуванням законодавчого його закріплення у чинному законодавстві; методологічний і логіко-гносеологічний процес пізнання рецидивної злочинності; вплив рецидивної злочинності на процес криміналізації суспільства; латентність рецидивної злочинності, її кількісні й якісні показники тощо.

Безперечно, рецидивну злочинність потрібно розглядати як сферу суспільної небезпеки, особливо жіночого рецидиву та рецидиву злочинності неповнолітніх. Потреба у вивченні рецидивної злочинності в Україні має багатоаспектний прикладний характер. Вона зумовлена як практичними, так і теоретичними причинами. Теоретичне значення становлення та розвитку рецидивної злочинності полягає у його методології та визначенні місця в системі історії держави і права у подальшому розвитку наукової думки щодо цього суспільно небезпечного явища. Практичний інтерес полягає у підвищенні ефективності протидії рецидивній злочинності у сучасних умовах соціально-економічного, політичного, національного та ідеологічного розвитку України.

По-четверте, вплив пенітенціарної політики на становлення та розвиток системи покарань в Україні, що зумовлює зміну орієнтирів на процес виконання і відбування покарання від виправно-трудової політики, де домінуючим елементом цього процесу була праця, і створення після 1 січня 2004 р. нової галузі права, яка включає у систему покарань нові її види, такі як: арешт, обмеження волі, громадські роботи, довічне позбавлення волі і одночасно виключила покарання у вигляді громадської догани, позбавлення батьківських прав, на підставі чого виникла і нова політика – кримінально-виконавча.

Серед дванадцяти видів покарань, передбачених КК України, необхідно звернути увагу на роль пенітенціарної політики у сфері виконання покарання у вигляді довічного позбавлення волі. Ми підтримуємо думку учених у галузі кримінально-виконавчого права, що за ступенем значущості серед інших одинадцяти видів покарань, покарання у вигляді довічного позбавлення волі визнається найсуворішим, але поряд зі смертною караю має багато безперечних переваг, зокрема: дане покарання не позбавляє права особу на життя і дає шанс спокутувати вину, покаятися; довічне позбавлення волі дає можливість державі у будь-який час виправити судову помилку стосовно засудженої особи до цього виду покарання тощо [3, с. 702].

Запровадження прогресивної системи відбування покарання на теренах УРСР ще на початку 20-х років XX ст. було нормативно закріплене у ст. 4 першого Виправно-трудового кодексу УРСР (1925 р.). Академік О. О. Малиновський, український учений-пенітенціарист, надаючи високу оцінку запровадженню прогресивної системи відбування покарання на теренах УРСР, зазначав: "Радянська прогресивна система – не копія англо-ірландської; з неї запозичена головна думка,

відкинуто обов'язкове самотнє ув'язнення на початку, бо воно цілком неприпустимо по радянських місцях ув'язнення. Відкинуто оцінку мірками поведінки і праці ув'язнених, так само відмінений одяг для ув'язнених різних класів.

Поділ ув'язнених на класи (розряди й категорії) залишено, але поглиблено: в основі поділу лежить і ступінь соціальної небезпеки й поведінка ув'язненого у замкненні та його особистість перед ув'язненням" [4, с. 81]. Хоча наведена теза й не позбавлена деякою мірою класового забарвлення, переважно вона правильно розкриває зміст прогресивної системи.

Прогресивна система відбування покарання застосовується на теренах України сьогодні – вона у дещо трансформованому вигляді (з урахуванням вимог часу та міжнародних стандартів) закріплена у нормах чинного КВК України й представлена інститутами зміни умов утримання засуджених (як у межах однієї виправної колонії, так і шляхом переведення до виправної колонії іншого рівня безпеки), умовно-дострокового звільнення, заміни не відбутої частини покарання менш м'яким.

Висновок. Реалії історичних процесів в Україні за своєю природою змінюють і процес виконання та відбування покарань, що істотно впливає на діяльність органів і установ виконання покарань. Загалом варто відзначити, що історично-правовий досвід допомагає підвищенню ефективності виправлення та ресоціалізації засуджених, прогнозуванню, розвитку профілактики й кримінально-правового впливу на злочинність загалом, неповнолітніх, жінок і чоловіків зокрема, реалізації у цій спеціальній сфері вимог державної політики щодо виконання та відбування кримінальних покарань.

1. Богатирьов І. Г. Історично-правовий аналіз діяльності пенітенціарної системи України у роки Радянської влади / І. Г. Богатирьов // Вісник Запорізьк. юрид. ін-ту. – 2006. – № 4. – С. 120–128. 2. Богатирьов І. Г. Система та класифікація кримінальних покарань за новим кримінальним і кримінально-виконавчим кодексами України / І. Г. Богатирьов // Проблеми пенітенціарної теорії і практики. Бюлетень Київського ін-ту внутр. справ. – 2005. – № 8. – С. 338–344. 3. Кримінально-виконавче право України: підруч. / О. М. Джужа, І. Г. Богатирьов, О. Г. Колб, В. В. Василевич [та ін]; за заг. ред. докт. юрид. наук., проф. О. М. Джужа. – К.: Атіка, 2010. – 752 с. 4. Малиновський О. О. Радянські виправно-трудоустанови, порівнюючи з буржуазними тюрмами / О. О. Малиновський. – К.: Друкарня Всеукраїнської академії наук, 1928. – 229 с. 5. Резніченко Г. С. Особливості виконання і відбування покарання у вигляді позбавлення волі щодо засуджених жінок: монографія / Г. С. Резніченко. – Одеса: ОДУВС, 2009. – 173 с. 6. Савенко О. Г. Строение и жизнь исправительных колоний и приютов для малолетних преступников / О. Г. Савенко. – Одесса – 2008. – С. 123–126.